

УДК 336.71:334.758(73)

Забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору на прикладі регулювання угод злиття і поглинання у США

Ярослав Мирославович Мусій,
аспірант

Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Анотація. Досліджується досвід США в регулюванні консолідації та інтеграції банківського сектору. Вивчається проблема «надвеликих» банківських установ і підходи щодо оптимізації розміру банків. Визначено основні напрями адаптації американського досвіду для національного банківського сектору.

Ключові слова: банківський сектор, злиття і поглинання, регулятивні вимоги, консолідація банківських активів, закон Додда – Франка, закон Рігла – Ніла.

Актуальність. Підвищення конкурентоспроможності сучасних банківських установ значною мірою забезпечується шляхом реалізації стратегії інтеграції і консолідації, яка передбачає зміну організаційно-правових форм функціонування банківських установ і водночас дозволяє отримувати принципові конкурентні переваги за відносно менших витрат. Угоди злиття і поглинання мають вагомий потенціал у процесах адаптації банківських структур до зростаючої конкуренції на внутрішньому та зовнішніх ринках, тому використання досвіду зарубіжних країн для вітчизняних банківських установ є актуальним завданням.

Для українських банків підвищення конкурентоспроможності на основі стратегії інтеграції й консолідації банківського капіталу є перспективним механізмом вирішення актуальних проблем поточної діяльності та забезпечення гідних конкурентних позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Постановка проблеми. Посилення міжнародної фінансової нестабільності зумовлює підвищення ризиків для банківського сектору в багатьох країнах. У цих умовах забезпеченню конкурентоспроможності банківського сектору приділяється значна увага з боку урядів і національних регуляторів.

У США напрацьовано великий досвід регулювання угод злиття і поглинання в банківському секторі, який забезпечив належний рівень конкурентоспроможності навіть в умовах поглиблення світової фінансової кризи. У цьому зв'язку дослідження прогресивного досвіду США для регулювання угод злиття і поглинання в Україні має науковий і практичний інтерес для вирішення завдань забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору України.

Проблемам забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору шляхом регулювання процесів консолідації й інтеграції в банківській галузі присвячено значну кількість напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких варто відзначити таких, як: В. Уїлок, П. Уїлсон, Ч. Коломіріс, С. Джонсон, Д. Квак, М. Голдштейн, С.Д. Піллоф, Д. М. Кампа, І. Хернандо, А. Н. Бергер, Р. Де Юнг, Р. Ж. Розен та інші; Т. С. Смовженко, О. М. Колодізев, Н. М. Шелудько, В. І. Міщенко, О. І. Петрик, О. І. Барановський, О. Д. Вовчак, С. М. Козьменко, Л. О. При-

мостка, О. В. Дзюблук, Р. А. Слав'юк, О. В. Васюренко, Г. М. Азаренкова, Г. Т. Карчева.

Водночас залишаються питання переосмислення та осучаснення підходів до регулювання процесів банківської інтеграції, зокрема з урахуванням проблем «надвеликих» банківських установ.

Мета дослідження – розробити рекомендації з підвищення конкурентоспроможності українського банківського сектору на основі адаптації досвіду США.

Результати дослідження. Дослідження угод злиття і поглинання в банківському секторі США дозволило відзначити такі ключові тенденції.

1. *Активізація процесів консолідації в банківському секторі.* Тенденція істотної банківської консолідації у США спостерігається впродовж 1980–2010 рр. Так, за вказаний період відбулося понад 10 000 злиттів банків, а вартість новоутворених активів становила 7 трлн дол. США. Відповідно, збільшилася концентрація активів у найбільших банках, при цьому кількість банківських установ помітно зменшилася. Так, 1980 року в США функціонувало 19 069 банків, тоді як 2010-го їхня кількість зменшилася більш ніж на 60% – до 7 011 одиниць. За станом на 30.09.2012, за даними FDIC, кількість банківських установ США становила 6 168 [1]. Крім цього, потрібно зазначити, що якщо 1980 року десять найбільших банків США володіли 13,5% банківських активів, то вже 2000-го відповідний показник сягав 36%, а 2010 року досяг 50% [2].

Упродовж 2000–2010 рр. у США відбулося 2 403 злиття банківських установ, що призвело до об'єднання активів обсягом 4,1 трлн дол. США; депозитів – обсягом 2,59 трлн дол. США та локалізації банківських відділень у кількості 41 615 одиниць. У період до початку світової фінансової кризи 2008 року відбулося щонайменше 200 угод злиття і поглинання.

Разом із тим кризові явища дещо сповільнили динаміку інтеграції. Так, кількість угод злиття і поглинання сповільнилася до 195 угод у 2008 р., 158 угод у 2009 р. та 180 угод у 2010 р. Динаміку злиттів і поглинань банківських установ у США у 2000–2010 рр. представлено на *рис. 1*.

На уповільнення динаміки на ринку злиттів і поглинань у банківському секторі США вказує зіставлення з періодом 1994–1999 рр., коли злиття і поглинання становили в середньому 440 угод на рік [3].

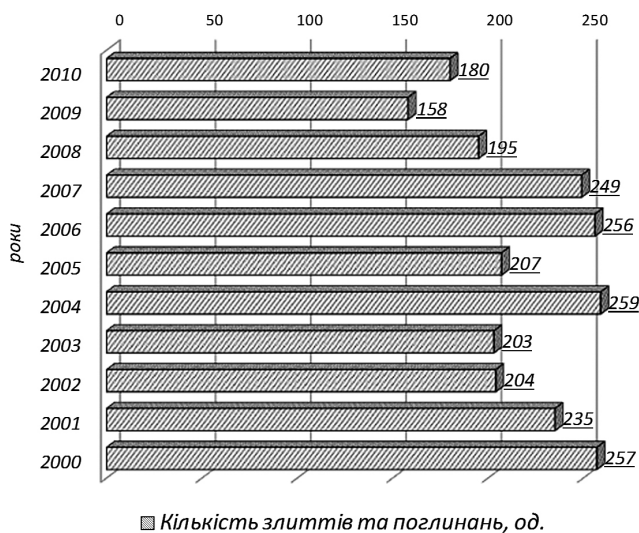

Рис. 1. Динаміка злиттів і поглинань банківських установ у США у 2000–2010 рр., угод Джерело. [2]

Помітне погіршення умов для банківського бізнесу з 2007 року в США призвело до суттєвого стримування процесів консолідації в банківській сфері.

З початком активної фази світової фінансової кризи значно змінився характер злиття і поглинання в банківському секторі США. Упродовж 2008–2009 рр. відбулося загальне збільшення угод злиття і поглинання, що пов'язувалось із поглинанням збанкрутих банківських інституцій або тих, що опинилися на межі банкрутства.

При цьому кількість традиційних угод щодо злиття і поглинання помітно зменшилася. Чинниками, які найбільше вплинули на зменшення кількості традиційних угод злиття і поглинання, стали зростаюча непевність у кредитних портфелях банків і суттєве зменшення вартості самих банків. Саме вартісний чинник не дозволив укласти більше угод злиття і поглинання, адже, як правило, частину угоди злиття і поглинання банк, що поглинає іншу установу, фінансує власними акціями.

2. Збільшення концентрації банківських активів і депозитів у 2000–2010 рр. Найвищими темпами зростала концентрація десяти найбільших банків, у яких частка активів підвищилася з 29,8% у 2000 р. до 45,6%, а частка депозитів – із 36,0 до 50,1%. Зростання спостерігалось й для 50 і 100 найбільших банків за обома показниками, проте значно повільніше (табл.).

Таблиця

Концентрація банківських активів і депозитів у 2000–2010 рр., %

Рік	% загальних активів			% загальних депозитів		
	10 найбільших	50 найбільших	100 найбільших	10 найбільших	50 найбільших	100 найбільших
2000	29,8	54,5	64,3	36	61,7	70,7
2001	33,5	56,6	65,4	38,5	62,8	71,2
2002	34,2	57,3	65,7	39,4	63,3	71,6
2003	34,3	57,4	66	39,7	63,3	71,8
2004	39,1	60,4	68,1	43,7	66,1	73,8
2005	38,8	61	68,6	43,2	66,5	74,2
2006	39,6	61,8	69,6	45,1	68	75,3
2007	40,5	63,3	70,7	46,8	70,2	76,8
2008	43,4	65,7	72,1	50,9	72,0	77,8
2009	44,8	66,1	72,1	49,8	71,3	76,9
2010	45,6	66,6	72,9	50,1	71,6	77,5

3. Циклічний характер активності на ринку злиття і поглинання банківського сектору. Важливо відзначити циклічну активність на ринку злиття і поглинання в банківській сфері США упродовж 2000–2010 рр., зокрема, 2001 р., 2004 р. та 2008 р. (рис. 2 і 3), коли обсяги злиття активів значно перебільшували середні за той період. Активи, які зливалися, в середньому становили 1,4 млрд дол. США у 2001 р.; 3,2 млрд дол. США у 2004 р. та 7,0 млрд дол. США. у 2008 р. Злиття депозитів в аналогічні роки сягало 935 млн дол. США у 2001 р., 1,9 млрд дол. США у 2004 р. та 4,4 млрд дол. США у 2008 р.

4. Лібералізація банківського регулювання, спрямована на розширення функціональних можливостей банківських установ. У США банківська консолідація підпадає під антимонопольне регулювання, проте, на відміну від більшості інших країн, у США ФРС виконує більшість функцій нагляду за злиттями і поглинаннями. Разом із тим в останні 20 років було запроваджено низку суттєвих регуляторних змін, які значно сприяли посиленню тенденції до консолідації в банківському секторі, а також мали вплив на структуру та конкурен-

цію банківського бізнесу США. У США для регулювання і нагляду за фінансовим та банківським ринками, окрім ФРС, існують такі федеральні фінансові інституції, як Комісія з цінних паперів і біржових операцій та Федеральна корпорація страхування депозитів (FDIC).

У цьому контексті потрібно виділити прийняття Закону Рігла – Ніла про ефективність банківської діяльності та відкриття 1994 року відділень у кількох штатах (Riegle-Neal Interstate Banking and Branching Efficiency Act of 1994), а також Акт Грема – Ліча – Блілі «Про модернізацію фінансової системи» 1999-го (Gramm – Leach – Bliley Act of 1999). З ухваленням цих законів американські банки дістали можливість здійснювати вихід на інші фінансові ринки, а також надавати додаткові фінансові послуги. Обидва законодавчі акти підвищили мотивацію до злиття в банківській системі. У результаті цих регуляторних змін відбулося переформатування банківської галузі США – від фрагментарної системи банків, які виконували операції в окремих штатах, – до цілісної системи, в якій домінують банки на рівні великого регіону або цілої країни.

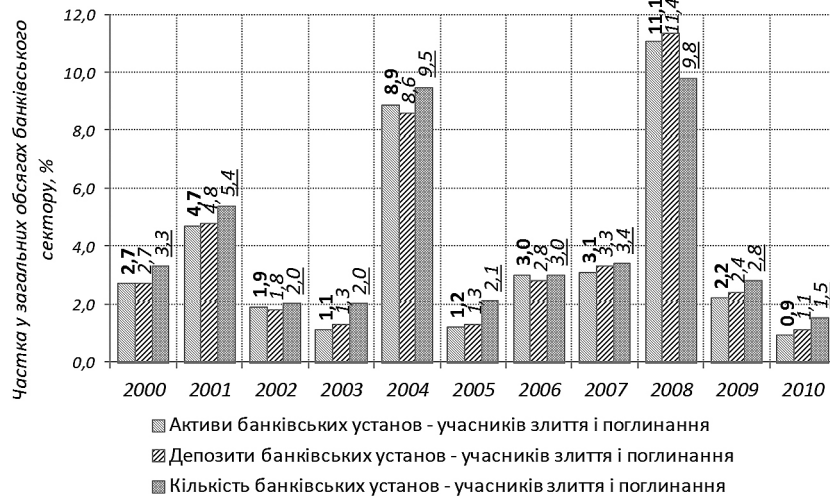

Рис. 2. Динаміка частки активів і депозитів банківських установ – учасників злиття і поглинання в загальних обсягах банківського сектору, %

Примітка. Побудовано за даними [2]

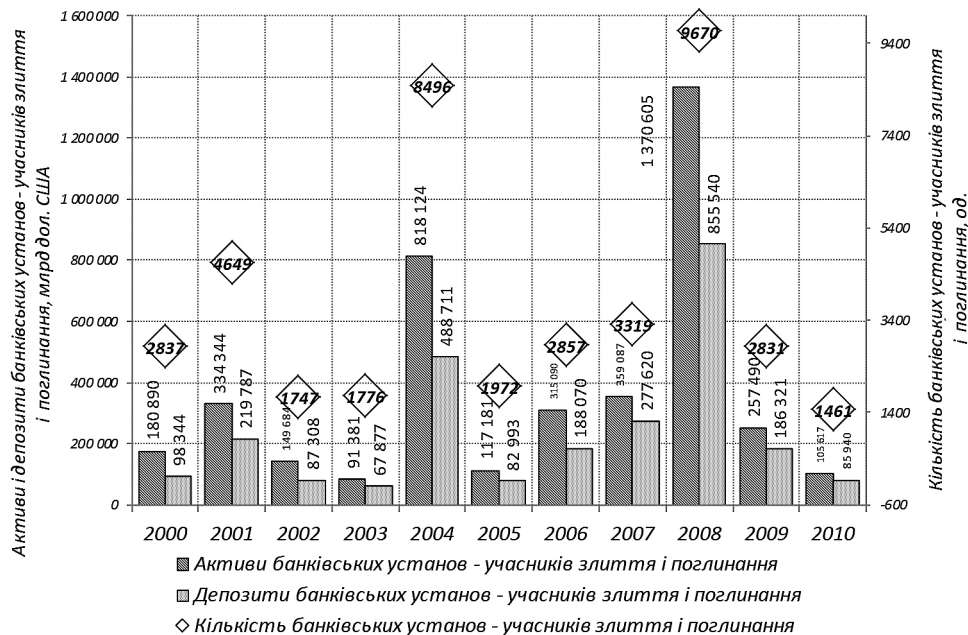

Рис. 3. Динаміка кількості, активів і депозитів банківських установ – учасників злиття і поглинання в загальних обсягах банківського сектору, млрд дол. США та од.

Примітка. Побудовано за даними [2]

5. Посилення законодавчих норм, які попереджають монополізацію окремих банківських сегментів. Угоди злиття і поглинання підпадають під певні обмеження. Так, законом Рігла – Ніла заборонено ФРС США погоджувати злиття інституцій, яке призведе до того, що створений об'єднаний банк контролюватиме більше ніж 10% усіх застрахованих FDIC депозитів (винятком є купівля банку з об'єднання банків із штаб-квартирами в одному штаті і купівля банків, які зазнають фінансового краху) [4]. Закон Додда – Франка (*The Dodd – Frank Act*) додатково 2010 року запровадив аналогічну 10% межу для зобов'язань. Серед тридцяти найбільших угод злиття і поглинання тільки дві були близько до межі у 10% депозитів – угода за участі *Bank of America* і угода про злиття *Wells Fargo and Wachovia*.

За станом на 2010 рік три банківські інститути були біля максимального значення за депозитами: *Bank of America* (12,04%), *Wells Fargo* (9,78%) та *J. P. Morgan Chase* (9,07%).

6. Посилення проблеми надвеликих банківських установ. Ця проблема найбільше проявилася через посилення системних ризиків для банківського сектору, погіршення конкурентного середовища і зниження довіри до ринку.

Посилення системного ризику, насамперед, проявилася через зниження мотивації до адекватного управління ризиком і через створення значної заборгованості, яка за несприятливих обставин може стати державною, що в найгірших ситуаціях може призвести до колапсу фінансової системи всієї країни.

Погіршення конкурентного середовища: 50 найбільших банків у 2009 р. отримували у середньому на три рівні вищий кредитний рейтинг за інші банки [5]. Це пов'язується з упевненістю ринку та рейтингових агентств, що держава допоможе таким банкам у кризовій ситуації. Банки США з активами понад 100 млрд дол. США можуть кредитуватися на 70 базисних пунктів дешевше за менші банки. Крім того, найбільші банки отримали левову частку державної допомоги упродовж кризи: 145 глобальних банків з активами більше ніж 100 млрд дол. США отримали більш як 90% державної допомоги з початку фінансової кризи 2007–2008 рр. [6].

Зниження довіри ринку (до справедливості, відповідальності та підзвітності всієї моделі економіки), адже в разі кризи відбувається «приватизація» доходів і «соціалізація» витрат. Така ситуація виводить проблему із суто фінансової на рівень політичної [7].

У США 2010 року був прийнятий Закон Додда – Франка, який мав вирішити проблеми регулювання і нагляду над надвеликими банківськими установами, відповідно до якого [8]:

- банківські холдингові компанії з активами 50 млрд дол. США і більше автоматично підпадають під посилені стандарти нагляду;
- ФРС має визначити розширені критерії ризикового капіталу, боргового обтяження та ліквідності, вимоги щодо управління ризиками, плани рятування, рівень небезпечного кредитного рейтингу, межі допустимої концентрації та заходи щодо коригування в разі настання такої межі для всіх системних банків і небанківських фінансових установ;
- розширені критерії нагляду будуть також використовуватись щодо операцій іноземних банків на території США, проте невизначеною залишається можливість уживання таких заходів екстериторіально до материнської компанії;
- у разі, якщо банк підпадає під виключення або потребує перехідного періоду, такому банку забороняється вести торгівлю за свій рахунок (*proprietary trading*), спонсорство та інвестування в хеджфонди або фонди прямих інвестицій;
- заборона на злиття або поглинання застрахованих FDIC банківських установ і системних небанківських фінансових установ у разі, якщо компанія, що утворюється в результаті такої угоди, контролюватиме більше ніж 10% консолідованої заборгованості всіх фінансових компаній США за станом на кінець попереднього календарного року;
- системні надвеликі банки і небанківські фінансові компанії мають підготувати повноцінні плани швидкого рятування, які будуть затверджуватися ФРС і FDIC.

Розв'язання проблеми надвеликих системних банків важливо для майбутньої стабільності банківської і фінансової системи в цілому, адже приклад краху *Lehman Brothers* демонструє уразливість таких установ і спроможність порушувати рівновагу на багатьох ринках. Розв'язання цієї проблеми призведе до значно-

го підвищення конкурентоспроможності банківської системи у відповідних регіонах. Разом із тим суттєва відмінність банківських систем США і ЄС визначає різні підходи до унеможливлення майбутніх крахів фінансових установ і до формування стабільної та високонкурентної банківської системи регіону / країни.

Надвеликі установи підривають конкуренцію всередині країни, адже володіють значною ринковою силою, отримують переваги при кредитуванні на зовнішніх ринках і неформально отримують державні гарантії через неможливість для держави допустити банкрутство системних банків. Неформальні гарантії мають дуже чіткі ринкові наслідки, адже рейтингові агентства враховують особливий статус таких фінансових організацій при рейтингуванні самих банків та їхніх продуктів, через що вони отримують додатковий прибуток і порушують конкуренцію на ринку.

Вирішення проблеми надвеликих банків стосується стимулів і стримувань через механізми: *збільшення капіталу і ліквідності; податки і збори, пов'язані з величиною банківської установи, та політика у сфері конкуренції.*

1. *Базельський комітет із банківського нагляду, який займається підготовкою стандартів достатності капіталу та ліквідності, обговорював можливість введення більших обсягів необхідного капіталу та ліквідності для фінансових установ, які вважаються системними, проте на сьогодні таке рішення не прийнято [9].* За умов ухвалення таких рекомендацій статус надвеликих банків буде інституціоналізовано де-юре, що призведе до подальшого невиправданого отримання субсидій і посилення нераціонального використання ресурсів.

2. *Стримування збільшення банку через податкові або еквівалентні інструменти.* Обґрунтованість такого податку або збору полягає в оплаті державної допомоги, яку вони отримують у разі майбутньої кризи. Разом із тим країни ЄС, які на сьогодні запровадили спеціальні збори з банківського сектору, наприклад Швеція, не запровадили спеціального порядку стягнення зборів із системних банків. У США необхідність такого збору дискутувалася, однак не увійшла в Закон Додда – Франка.

3. *Використання політики розвитку конкуренції для зменшення надвеликих банків.* В ЄС Європейська комісія під час фінансової допомоги країн-членів своїм банкам (*RBS та West LB у Німеччині, KBC у Бельгії, ING у Нідерландах*) наполягала на подальшому зменшенні їхніх розмірів шляхом списання неліквідних активів із балансу і виходу з непрофільних фінансових активів. Разом із тим на сьогодні проблема надвеликих і системних банків не стає причиною блокування угод про злиття і поглинання в ЄС у разі, якщо такі угоди відповідають іншим антимонопольним регуляторним нормам.

У США згідно із Законом Додда – Франка фінансові регулятори мають примушувати системно важливі фінансові інституції продавати активи, які збільшують системний ризик.

Найбільш радикальний підхід до розв'язання проблеми надвеликих системних банківських установ

– *установлення верхньої межі росту*. Згідно із законом Додда – Франка забороняється злиття або поглинання застрахованих FDIC банківських установ і системних небанківських фінансових установ у разі, якщо компанія, що утворюється в результаті такої угоди, контролюватиме більше ніж 10% консолідованої заборгованості всіх фінансових компаній США за станом на кінець попереднього календарного року. Це не зобов'язує компанії до зменшення і не забороняє зростання вище від цього рівня, проте при досягненні його забороняє купівлю інших компаній. Ця норма доповнює іншу – про заборону злиття і поглинання в банківській сфері в разі, якщо установа, що утворюється, контролюватиме більше ніж 10% сукупних національних депозитів (Закон Рігла – Ніла).

Деякі вчені пропонують установлення максимального відношення розміру системних банків і небанківських фінансових установ до ВВП. Джонсон і Квак пропонують установити у США верхню межу для комерційних банків у 4% ВВП, а для інвестиційних – 2% [7]. За таких умов шість найбільших банків США будуть змушені зменшитися або розділитися на менші банки: *JP Morgan Chase, Bank of America, Citigroup, Wells Fargo, Goldman Sachs and Morgan Stanley*.

З погляду міжнародної конкуренції, ця пропозиція виглядає ще більш суперечливою: у багатьох європейських країнах банківська концентрація значно перевищує американську, а активи європейських банків значно більші за американські. Запровадження такої

норми на міжнародному рівні вимагатиме розділення банків ЄС на велику кількість малих банків. Крім того, це призведе до унеможливлення для лідируючих світових банків розташовувати свої штаб-квартири в невеликих країнах.

Висновки. Для банківського сектору України, який перебуває у процесі інтеграції та пошуку оптимальних організаційно-правових форм, орієнтованих на підвищення конкурентоспроможності, доцільно врахувати основні переваги і недоліки прогресивного міжнародного досвіду регулювання. У цьому зв'язку пріоритетними заходами політики на державному рівні мають стати розроблення і впровадження довгострокової стратегії забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору України; параметри обмеження монопольної поведінки банківських установ; програмні заходи щодо банків, частка активів яких належить державі. Окремої роботи вимагає напрям розроблення критеріїв нагляду над системними банками України, сутність якого має полягати в адаптації регулятивних норм зарубіжних країн до національного законодавства із урахуванням особливостей вітчизняної фінансової та економічної ситуації.

Завчасне врахування позитивного і негативного досвіду в регулюванні процесів консолідації та інтеграції в банківському секторі України дозволить підвищити його конкурентоспроможність та істотно знизити ризики для національної фінансової системи.

Список використаної літератури

1. Офіційний сайт Федеральної корпорації із страхування вкладів США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fdic.gov/bank/statistical>.
2. Robert M. Adams. Consolidation and Merger Activity in the United States Banking Industry from 2000 through 2010. 2012 рік. [Electronic resource]. – Available from : <http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2012/201251/201251pap.pdf>.
3. Pilloff Steven J. (2004). Bank Merger Activity in the United States, 1994–2003, Staff Study 176. – Washington : Board of Governors of the Federal Reserve System, May [Electronic resource] – Available from : <http://www.federalreserve.gov/pubs/staffstudies/2000-present/ss176.pdf>.
4. Закон Рігла – Ніла // офіційний сайт Федеральної корпорації із страхування вкладів США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fdic.gov/regulations/laws/rules/6500-3500.html>.
5. BIS (Bank for International Settlements). 80th Annual Report. Basel: Bank for International Settlements. – 2010. – June.
6. Haldane Andrew. The \$100 Billion Question. Speech to Institute of Regulation and Risk. – Hong Kong, 2010. – March.
7. Johnson Simon and James Kwak. 13 Bankers: The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown. – New York : Pantheon, 2010.
8. Davis – Polk. Summary of the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, Passed by the House of Representatives on June 30, 2010. – Washington : Davis-Polk (July), 2010.
9. BCBS (Basel Committee on Banking Supervision). 2010b. Group of Governors and Heads of Supervision announces higher global minimum capital standards. Basel Committee on Banking Supervision Press Release (September 12).

Summary. This article examines the U.S. experience in the regulation of the consolidation and integration of the banking sector. The problem of «too big to fail» banks and approaches to optimizing the size of banks is studied. The recommendations and main directions of adaptation of the American experience for the national banking sector are given.

Keywords: banking sector, mergers and acquisitions, regulatory requirements, consolidation of banking assets, too big to fail banks, the Dodd-Frank Act, the Riegle-Neal act.